

У затінку пальм

Микола Олійник

Дорожні нотатки

Після кількогодінного вечірнього польоту перетинаємо Адріатику, Середземномор'я, Гібралтар, і літак іде на посадку. Марокко, Рабат. Спрагле дихання недалекої пустелі відчувається навіть тут, на півночі країни.

Аеропорт у Рабаті невеликий, бідненький, скромно обладнаний. Служби, тіснуватий бар, де ледве вміщуються пасажери одного рейсу, і, мабуть, усе. Зате чималий літографічний портрет короля Марокко на стіні. Глава держави — в білому кітелі, з широкою стрічкою навскіс на грудях, в орденах, лице смагляве, молоде. Спокійний, самовдоволений погляд.

Подорож тільки починалась, а думка вперто поривалася вперед, у завтра. Ще перед поїздкою було відомо, що найскладніший (тобто найдовший, найнудніший, най... одне слово, найтяжчий) буде переліт через Атлантику. Удень, мовляв, ще сяк-так можна через ілюмінатор подивитися на океан, зупинити зір на загубленому в його широтах клаптику землі чи пароплаві, який з такої висоти здається завбільшки із сірникову коробку, а вночі... Понад дев'ять годин льоту, весь час не спатимеш — нудно, незручно, втомливо. Та не так сталося, як гадалося.

У літаку мою увагу привернула молода смаглява жінка, власне, не так сама жінка, як її незвичайна заклопотаність. Пасажирка весь час порпалася в сумочці, що була при ній, переглядала й знову акуратно складала якісь папери. Де вона сіла? Здається, в Москві, в Шереметьєво... Так, так, жінка й тоді поводитися трохи незвично. Здавалося, вона в чомусь невпевнена, щось її постійно бентежить. Думалося — затримка з рейсом, митні клопоти...

Зрештою, жінка дістала й показала сусідці по кріслу фото. Вона аж підняла картку вгору, ніби хотіла, щоб побачили й інші пасажери. На знімку двоє дівчаток, а по боках — чоловік і жінка, оця ж таки, що летіла зараз. Часто буває, що в дорозі люди дістають фотографії своїх близьких, рідних, коханих, милуються ними, подумки розмовляють з ними. Однак тут було щось інше, більше, ніж просто сум за рідними.

Слово за словом, і з допомогою нашої люб'язної перекладачки ми розговорилися. Власне, говорила жінка — для цього досить було тільки спитати, хто ж на тому фото, чи не її діти? Так, так, це її дівчатка. І чоловік її. Вони чилійці. Чоловік був прихильником Альєнде. Під час фашистського путчу зник і невідомо, де нині, живий чи... Ні, ні, не думайте, я не плачу, то так... Дітей їй пощастило вивезти до батьків. Вони живуть в одній із сусідніх з Чілі країн. А сама мусила емігрувати. Аж у Норвегію — там давні чоловікові друзі. Кілька років не бачила своїх дівчаток. Тепер ось є можливість забрати їх. Допомогли товариші, соратники — спасибі їм...

Монотонне гудуть турбіни повітряного лайнера, за вікном кількадесятиградусна холоднеча, під крилом — десятикілометрова безодня і... зворушлива оповідь жінки,

радісно-сором'язливі сльози матері, що їде до дітей, своїх крихіток, своїх кровинок. Не віриться, сеньйори... Стільки літ! Такі труднощі!..

А майже поруч — інша мати. Ніяк не приспить свого малюка. Він лежить у неї на колінах, крутиться, тре рукою оченята, і мати гладить його по голівці, ніжно-ніжно цілує в тім'я... В руках у неї казки Андерсена — щойно читала синові... І думається, що діти світу однакові, що матері світу однакові й що турботи у них теж однакові — мир і спокій на цій такій прекрасній і такій неспокійній планеті.

Хто дримає, хто курить, хто, ввімкнувши навушники, слухає музику, хто читає... Часу досить. Цілий робочий день. Навіть більше.

Високий засмаглий чоловік ділиться враженнями від Куби, де працює за контрактом. Землевпорядник, кандидат наук, працівник інституту ґрунтознавства. Сергій Сепекерімович Пірузян, з Єревана. Півтора року працює в провінції Пінар-дель-Ріо, разом з місцевими товаришами, кубинцями, бореться з ерозією ґрунтів, навчає молодих спеціалістів цій потрібній справі... Повертається з відпустки. Проблема ґрунтів тепер набула світових масштабів. Земля бідніє, техніка, хімія, небувалий розмах індустріального будівництва руйнують її структуру, зменшують кількість посівних площ... А хліб потрібен, дедалі відчутнішою в світі стає його нестача...

"І що, вже є наслідки кубино-радянського співробітництва в цій галузі?" — "Авжеж. Професор інституту ґрунтознавства імені Докучаєва доктор Зонн здійснив класифікацію ґрунтів Куби. Уявляєте, який це труд?! І яке має народногосподарське значення?! Чи знають там українських ґрунтознавців? Звичайно! Ізмаїльський, Соколовський. Харківський інститут імені Соколовського — один з провідних у цій галузі. Ось повернуся з Куби і неодмінно поїду на Україну. Можна вашу адресу?"

Куба. Острів виникає з ранкової сутіні, мов щось казкове, легендарне, овіяне віковичною історією. Ніколас Гільєн, видатний кубинський поет, порівняв свою землю з величезною зеленою ящіркою, що сумирно погойдується на теплих хвилях Карібського моря. Не буду полемізувати з Гільєном, кожній людині властиво бачити одну й ту ж річ по-різному, але мені з висоти острів здався серповидним. Серп у хвилях білопінного жита. А безліч більших і менших острівців уздовж — ніби коштовні камені, що ними людина прикрасила це одвічне знаряддя з правіків шанованої праці.

Сьєрра-Маєстра. Овіяна легендами, оспівана в піснях Сьєрра-Маєстра. Тут, у цих вічнозелених горах, закипала кубинська воля. Невеличкий загін революційних бійців на чолі з одержимим ідеєю визволення від імперіалістичної залежності Фіделем Кастро в неймовірно тяжких умовах повів звідси наступ на антинародний режим. І переміг... Зону гір, що красивим вінцем облямовують південно-східне узбережжя, оголошено нині природною та історичною пам'яткою. Пам'яткою народів, революції, що першими на латиноамериканському континенті здолали сили реакції. Символічно, як і наша "Аврора", нагадує про це шхуна "Гранма" — на ній Кастро та його соратники здійснили свій героїчний похід у революцію, в історію, і нині вона — на вічній стоянці в Гавані.

Аеропорт імені Хосе Марті лежить за сімнадцять кілометрів від столиці. Півгодини їзди, і ви опиняєтесь у центрі Гавани, місті давньої історії, численних пам'яток

старовини, парків і скверів. Уміле поєднання архітектурних стилів, використання рельєфу і, ясна річ, моря. Голубінь Мексиканської затоки, лицем до якої стоїть Гавана, зливається з голубінню неба, білизна висотних будинків, що ніби виростають з буйної зелені та невисоких пагорбів. Море то грізне, то лагідне, — лежить біля ніг, дихає бадьорливою свіжістю, спокоєм і ще чимось невлоним, незбагненим, властивим тільки морській широчині.

Розповідь про Кубу, Гавану — то окрема сторінка, окрема розмова. Бо час не жде, літак уже заправлено й після тривалого рейсу перевірено, екіпаж, виявляється, змінився і готовий до дальшого польоту.

Але ж неодмінно треба сказати: Куба в серці українському давно. І найбільша заслуга в цьому — хто б подумав! — Грінченка, Бориса Грінченка. Того самого, що написав "Серед темної ночі" і "Під тихими вербами", автора багатьох збірок поезій, оповідань, драм, перекладів, байок. Того, що подарував народові один з найцінніших скарбів — "Словник української мови". Заболіло синові подніпровських степів болями далекої, не баченої ніколи Куби. Куби — "моря перла найдорожчого", як він її називав, — що піднялася проти поневолювачів. Грінченко написав поему "Матільда Аграманте" про дівчину-патріотку, яка слідом за батьком та братами пішла в партизанський загін, боролася там разом з усіма і героїчно загинула. "Хай панує Куба вільна!" Запам'яталось із шкільних років...

Україна й Куба. Російський царизм і іспанські поневолювачі. Чи не однакова була в них мета — тримати народ у покорі, ярмі, якомога дужче його визискувати? Либонь, однакова. Тож і борня супроти ворога — однакова. В Росії, на Вкраїні, на Кубі. "Хай панує воля гожа!" "Земля і Воля!.." За це скатовано його, Грінченка, доньку. За це, не стерпівши знущань, спалила сама себе у Петропавловській тюрмі в Петербурзі Маруся Вітрова, вчителька-революціонерка... За це — за волю і щастя — гине Матільда Аграманте... Поезії написано майже одночасно. Один мотив, одні чуття, одна пристрасна рука митця.

Часова різниця вісім годин. Тобто на Кубі ранок, а вдома глибока ніч. Дивне відчуття! Організм якось непомітно перелаштувався на тутешній режим, спати зовсім не хочеться. Певне, чималу роль відіграє збудження, що супроводить людину в такій мандрівці. У всякім разі, усвідомлення того, що за півтори години будеш на Ямаїці, в Кінгстоні, приємно бентежить. Мимоволі припадаєш до овалу ілюмінатора, до болю в очах видивляєшся, ніби чекаєш якогось дива. Небо чисте, прозоре, в сонячній осяянні, Карибське море спокійне, видно лише невеличкі брижі... Якісь островці, їх видно довго — висота ж неабияка!.. Група кораблів. Чиї вони? Куди прямують? Що в їхніх трюмах? Що в наказах їхніх капітанів?.. Можливо, це частина тих, що з волі американського президента патрулюють східне узбережжя Латинської Америки, "оберігають" його від проникнення "кубино-радянських терористів"? У світі тривожно. Надто тут, у центрі двох Америк, де Нікарагуа, Сальвадор, де все дужче розгоряється полум'я визвольної боротьби.

Ямайка!.. Вона виникла з громаддя білястих хмар, сама — наче видиво, диво, мов

казка. Острів Карибського басейну. Облямовані білопінними хвилями береги, невисокі голубі гори, трав'янисті долини, квадрати полів. "Земля струмків", — так перекладається її назва. Населені пункти йдуть один за одним, у кожній долині, кожному видолінку... Країна вічного літа. Це відчувається одразу ж, як тільки ступаєш на дивовижно красиву землю, — лагідне, м'яке тепло бере тебе в обійми, ніжить, настраює на ліричний лад. Місто в широкій долині, під горами, смуга піщаних пляжів, затоки, острівці й півострівці в заростях вічнозелених пальм, ліан, ще бозна-яких рослин... Старий маяк на береговому виступі, приємне дихання моря... Погляд мрійливо блукає вершинами далеких гір, що голубіють на тлі безхмарного неба, слух напружено ловить шерхіт хвиль, що за кількадесят метрів, он за тим гайком, тіло ніби пірнає в якесь нечутне літепло.

Щедра ж ти й самовіддана, природо! Даруєш усе, всі свої багатства, свою красу, снагу. Бери, людино, користуйся, живи Тільки розумно, в мирі і спокої. Хазяйнуй і твори. І за те тобі буде вічна хвала, вічна шана. І тим зведеш собі вічний храм добра та злагоди... Гай-гай! Коли б воно так.

...Наступний переліт — один з найтриваліших — до Ліми, місця призначення. День. Навіть крізь вузький ілюмінатор відчувається, як пече сонце. Ось-ось екватор, середина Землі, умовна риса, що розділяє північну й південну півкулі. Курс — зюйд-зюйд-вест. На Панамський перешийок, Панамську затоку, Колумбію, Еквадор, до тихоокеанського узбережжя.

Минає ще якийсь час — і праворуч уже водяна безбережність, що сягає десь берегів Австралії, Японії, ліворуч — червоняста материкова смуга, обмежена — ген далі — гостроверхою грядою Західних Кордільєр. Мертві, здається, гори, мертва прибережна смуга. Ні річечки, ні озерця, ні бодай невеличкої зеленої цятки. Голі урвисті скелі, мертві червонясті піски. І так година, друга, третя... Хіба що вихопиться десь і одразу ж зникне тоненька лінія автомагістралі...

— Пустеля Сечура, — кидає хтось із пасажирів. — Це вже Перу, перуанська територія.

Напевне ж, багаті ці місця мінеральними копалинами, дорогі вони перуанцям чи колумбійцям, але дивитися на них, спостерігати їх трохи аж моторошно. Мимоволі переймаєшся співчуттям до тих, хто все-таки мусить обживати цю землю, давати їй лад.

Авіалайнер наблизився до столиці Перу Ліми, пішов на посадку. Кінець хоча й не всього ще перельоту, початок робочого маршруту, який водитиме нас по країні, ознайомить з її історією, найдавнішими пам'ятками і, звичайно ж, із сучасністю. Сучасність цікавила більше, ніж історія. В сучасності — майбутнє, без якого, відомо, будь-яка історія втрачає сенс, власне, перестає бути історією.

Станіславський сказав: театр починається з гардероба, з фойє. Очевидно, так само можна сказати про країну — вона починається з аеропорту чи залізничного вокзалу. Найперше враження, як відомо, незгладиме й рідко коли виявляється помилковим. Те, наприклад, що попало на очі в аеропорту та на його найближчих околицях, потім не

раз траплялось і в самому центрі Ліми, на її найголовніших магістралях.

Десятки прохачів (не хочеться казати — жебраків, старців, хоч різниця тут невелика) зустріли нас одразу ж за порогом аеровокзалу. Хто з ящичком-підставкою для чистки взуття, хто з примітивними кустарними виробами — сувенірами, хто з пропозицією піднести, допомогти, але все з розрахунку роздобути якусь солю (найдрібнішу монету, немовби нашу копійку, хоч на відміну від копійки за перуанську солю придбати не можна буквально нічого), заробити на прожиття. І нескінченні ряди хатинок уздовж дороги — цегляних, жерстяних, фанерних, картонних. І величезний міський смітник з цілим виселком таких само хатинок біля нього. І шукачі, які щось шукають на тому звалищі, і тут-таки невеличкий спортмайданчик, на якому ганяє м'яча босонога малеча...

— Наша країна бідна, — вибачається гід, — ми тільки зводимось на ноги.

І це сказано про країну прадавньої історії, землю однієї з перших — інківської — цивілізації, землю, що має в собі й на собі незліченні природні багатства.

Столиця зустрічає транспортною захаращеністю вулиць, безліччю різних лотків, де продається маса всіляких речей — від кустарних виробів, порнографічних листівок, газет і журналів до кави, пиріжків, бобів чи якогось іншого наїдку — і брудом. Бруд — характерна ознака цього величезного міста. За висловом самих мешканців, це бомба уповільненої дії, що може вибухнути будь-якої хвилини будь-якою епідемією.

— Недавно відбувся страйк працівників комунальної служби, ще не встигли прибрати сміття, — знову вибачається представник фірми, що нами опікується.

Можна було б повірити, коли б не тривале перебування в місті, що засвідчило повну нерозпорядливість, неспромогу муніципалітету впоратися з лихом. Не доводилося бачити жодної сміттєзбиральної чи поливної машини. І це в місті, де роками не буває дощів, де мешкає понад п'ять мільйонів чоловік... Добре, що стоїть воно над океаном — океанські вітри все-таки продувають його, освіжають, інакше б...

Дві досить молоді жінки розподіляють місця, де будуть сидіти, просити милостиню. Одна йде на один ріг вулиці, друга — на протилежний. В однієї тримаються за поділ двоє, у другої теж двоє, третє, ще зовсім мале, підв'язане за спиною.

— Сеньйоре, дозвольте почистити ваші черевики. — Хлопчина років шести-семи ходить за мною по площі перед розкішним президентським палацом, сподіваючись заробити бодай солю-дві. Саморобний ящичок на ремені через плече, в руках щітка, в очах — сум і якась надія. "Чому ти не в школі?" — хочеться спитати. Але ж усіх не перепитаєш, до кожного не підступиш...

Таке життя. Юнак лежить майже на тротуарі, на прикритій картоном металевій сітці, над люком теплоцентралі. На ньому благовісний костюм, давно не прана сорочка, а поверх усього старий, заяложений плащ. Він, певне, хворий — запалені очі, худе бліде обличчя. Біля нього приймач, розгорнутий блокнот з якимись помітками. Юнак помітив, що я вдруге з цікавістю проходжу повз нього, усміхнувся. Усмішка приязна, якась ніби винувата, вибачлива. Хто він, чому лежить отут, під ногами перехожих?.. А втім — зрозуміло: бездомний, безробітний, яких тисячі. Вважається, що в місті п'ять

мільйонів мешканців, але ця цифра умовна, щодня до Ліми приїзять нові й нові шукачі кращого життя, загальна міграція з сіл величезна, ніхто не може її зупинити. Майже половина населення країни — в столиці! Здається, що місто це некероване, воно живе якимось особливим своїм життям. Правда, біля урядових палаців видно посилені наряди патрулів, охоронців, стоять наготові автомобільні гідромонітори, виготовлені в США і люб'язно експортовані сюди для розгону демонстрацій, вуличних зібрань тощо. Контрасти? Ні, закономірність. Це яскраво засвідчив останній надзвичайний з'їзд компартії Перу, що в своїй резолюції засудив безробіття як наслідок капіталістичної системи господарювання. Про це, до речі, йшлося і на організованому Товариством перуано-радянської дружби мітингу, де представники різних верств говорили про право людини на працю, на соціальне забезпечення.

— Приклад Радянського Союзу, де ці права знайшли якнайповніше втілення в життя, служить дороговказом у нашій роботі, — заявив на мітингу президент Товариства Кабаллеро Мендес.

Лікар за фахом, людина виняткової чуйності і товариськості (в цьому ми мали нагоду пересвідчитись), член ЦК Компартії Перу, доктор Мендес разом зі своїми соратниками активно пропагує ідеї миру, співробітництва і дружби між народами різних континентів та націй. Одного з перших у Латинській Америці його нагороджено радянським орденом Дружби народів. Культурний центр товариства, здійснювані ним заходи — це своєрідне вогнище, де проходять перший гарт прихильники соціалістичних перетворень. Серед них багато молоді. З великою увагою дивляться вони кінострічки про радянський спосіб життя, про діла й прагнення юнаків і дівчат Країни Рад, тягнуться до літератури. Було надзвичайно приємно там же, на мітингу, зустріти жінку, яка, довідавшись, що її співрозмовники з України, зраділа й одразу ж сказала:

— Україна? Леся Українка?.. О, я так люблю її твори. Як тонко зуміла вона використати класичні релігійні мотиви для втілення революційних ідей. О, сеньйор — ескрітор! [*] Ви написали про неї роман? Похвально. Це геніальна жінка.

[*] Письменник (ісп.).

Сеньйора Ернджер, виявилось, драматична актриса, залюблена в нашу велику землячку, її драматургію, її революційно наснажену лірику.

...Ніч. Задушлива кімната готелю. Не спиться: від вражень, спеки, втоми і, очевидно, від різкої зміни місця перебування. Явище адаптації. Але не тільки. Головним чином, мабуть, тому, що місто вирує. Вирує, незважаючи на ніч. Не меншає потік машин, люду... Куди вони мчать, поспішають, чим клопочуться? Адже пізно, пора спочивати.

Раптовий телефонний дзвінок (як я боюся цих пізніх дзвінків, чомусь вони ніколи не приносили радості!), хтось дихає в трубку, мовчить...

Застереження гіда ще тоді, на початку: "Будь ласка, не носіть на руках годинників, каблучок, сережок, їх у вас можуть зірвати. Не пийте на вулиці, нічого не купуйте у

вуличних продавців. І не намагайтеся доганяти того, хто вирвав у вас сумочку з грішми чи документами..."

Це теж життя! Кожен промишляє по-своєму, в силу можливостей. Японська автомобільна компанія закликає купувати їхню і тільки їхню "Тойоту", американці в захваті од власної "кока-коли", хазяї ресторанів та барів не скупляться на багатющу рекламу — аби лиш заробити, мати зиск.

Стоп! Куценька газетна замітка ("Правда", 1.03.82 р.) зупиняє перо, б'є в саме серце. "Ранок був тихий. Близько тисячі будівельних робітників, зайнятих на спорудженні житлового комплексу "Санта-Раса" на одній з околиць Ліми, зібралися, як звичайно, біля будови. Тільки цього разу вони вирішили не починати роботи — на знак протесту проти відмови компанії виконати досягнуту раніше домовленість про поліпшення умов праці.

Зненацька на будові з'явилися бронетранспортер і машина з поліцаями, яких фірма викликала для "охорони порядку". Поліцаї намагались арештувати трьох керівників профспілкової організації. Це викликало протести робітників. Тоді на них упав град свинцю.

"Охоронці порядку" стріляли патронами, зарядженими дробом. 12 чоловік дістали серйозні поранення, деякі з них були поранені в обличчя. Обурені самочинством хазяїв і поліцаїв, робітники заявили, що продовжуватимуть боротьбу на захист своїх інтересів".

Перу. Земля вічної весни. Невичерпна комора із світовими запасами заліза, нафти, срібла, золота... Незліченна кількість дорогоцінного лісу, багатющі водні ресурси. Країна прадавньої культури, країна, де люди вміли передбачати найскладніші явища природи — землетруси, неврожаї, засухи тощо. Так і кортить запитати: як же сталося, що вони не передбачили щасливішої для себе долі? Чому народ підкорився чужому диктатові, оддав на пограбування свої гори, долини, свій багатючий природний світ? Он вони, монополісти, підприємці, промисловці й аграрники. Оглянься! Казкові вілли в райських садах на околицях столиці, розкішні виїзди, дорогі особняки на світових курортах... Задумайся, красуне Перу. Земля твоя спрагла, руки твої жадають праці, очі твої бачать неправду й несправедливість. Чому ж ноги твої в кайданах? Мовчать руїни Мачу-Пікчу — старовинної фортеці інків, німують численні пам'ятники Ліми, безмовно пнуться у височінь оскальповані гірські вершини...

Та не мовчить народ! Він прагне, шукає, бореться. Легально й напівлегально, словом і ділом.

— Працюємо в ім'я дружби між нашими народами, — сказав на мітингу в філіалі Товариства перуано-радянської дружби в Ікітосі інженер-хімік Харбей Ріваденейра. — Я ніколи не був у Радянському Союзі, але знаю про нього багато і заздрю вам, що живете в такому суспільстві.

Майже повторила його слова Іоланда Тіносо Рохас, інженер-меліоратор, яка навчалась у Москві, в університеті імені Патріса Лумумби.

— Я щаслива, що мені випало навчатися в Радянському Союзі, — схвилювано

казала вона. — Я здобула знання, досвід, так потрібні нам, нашій країні, і тепер успішно застосовую їх на практиці.

Іоланда побувала в Києві, Астрахані, на власні очі бачила, як живуть радянські люди, і дуже хотіла б, дуже хотіла б, щоб і в них, у Перу...

Звучить іспанська, звучить російська... На Амазонці, далекій легендарній річці.

Ікітос, один з промислових і культурних центрів Перу, лежить приблизно в серединній течії Амазонки. Це найпівнічніший у басейні порт, куди доходять океанські судна. Центр департаменту Флоре. Місто на рівнині, двісті тисяч населення, переважає так звана колоніальна архітектура. Є навіть будинок, споруджений залюбленим у метал, металеві конструкції Ейфелем. Жодної дерев'яної деталі! Місцева влада пишається експонатом, залюбки демонструє його приїжджим. Не показує лиш халуп, що ліпляться одна до одної в районі порту, їх сотні. Як і біля Ліми. Старі, напіврозвалені, і доля їхніх мешканців одна — випадкова робота на розвантаженні суден, очищення території порту... Це для чоловіків. Жінки зайняті різним промислом — кустарним, торговельним. Дітвора грається на вулицях. Сморід, бруд...

А річка плине. Велично, гордо. Як і сто, як, певне, тисячу літ тому. Несе каламутні води до океану. Води і вимиті десь у верхів'ї дерева, колоди, зелені купини... Згадується недавно прочитаний роман "Лопе де Агірре, король свободи" еквадорського письменника Мігеля Отеро Сільви, історичний твір про освоєння перуанських земель, дія якого розгортається головним чином на Амазонці (Мараньйоні). Чудовий твір! Написаний у кількох часових площинах, він воскрешає події давні, з часів проникнення сюди іспанських конкістадорів, дає змогу поглянути на героїв з різних точок зору.

Отож — Амазонка. Належить — для повноти вражень — проплисти нею кількадесят кілометрів униз, де туристичне селище, де справжня сельва, словом, де екзотика. Критий брезентом баркас о полудні відвалює од причалу і повільно йде за течією. Зостаються позаду захаращені ящиками, штабелями лісу, дощок, машинами портові склади, нафтобаза, опиняєшся у володінні водної стихії.

— Ширина річки в цьому місці до трьох кілометрів, глибина сорок сім метрів, швидкість течії — сім кілометрів на годину, — пояснює Арістігос, наш гід.

Йдемо під правим берегом, розмитим, розбитим шаленими хвилями, що утворюються після кожного судна, протилежний, лівий, мріє в далині. Хатини на палях, невеличкі поселення, вирубані, випалені ділянки сельви, гігантські пальми, кедри (іспанські), на яких між гіллям пречудово себе почувають різні дрібніші рослини з червоним, голубим, пурпуровим цвітом. Цупке коріння ліан. Занесені мулом товстенні стовбури стирчать з води підгнилими кінцями. Смужечка рису над самою водою. Викопані в ґрунті круті сходини, за якими в'ється вгору, до оселі, тоненька стежечка. Жінка полоще білизну, біля неї дітлахи махають услід — цивілізація!..

— П'ять хвилин течії Амазонки, — каже Арістігос, — досить, щоб протягом доби освітлювати таке місто, як Нью-Йорк.

Це — коли пустити ту воду на турбіни. І ще кілька цифр: Амазонка дає п'яту частину всієї річкової води, яку приймають океани нашої планети і, крім того, щодня

виносить в Атлантику понад 2,5 мільйона тонн мулу. Довжина цієї водної артерії 5,5 тисячі кілометрів, на протязі 2000 км вона судноплавна. Басейн Амазонки (Амазонія) займає площу майже 7 мільйонів квадратних кілометрів (у ньому вільно могли б розміститися майже шість таких республік, як УРСР), тут росте третина лісів планети. Амазонію називають легенями континенту, краєм невивчених, невичерпних багатств.

Все це здається неймовірним. Неймовірним, бо на землі є регіони вже так обібрані та цивілізовані, що там, буває, і дихнути нічим. Та ж, приміром, Японія з рятівними автоматами чистого повітря на геть загазованих вулицях; ті ж США з озерами, воду в яких отруєно промисловими відходами; та ж ФРН, що перетворила верхню течію Дунаю в стічну канаву, де вже не може не те що плодитися — вижити рибина... Тут, на Амазонці, поки що в річках досить риби (близько 2000 видів!), ліси щедро дарують банани, грейпфрути, какао, папайю. І звірину.

...Десь у верхів'ях пройшли дощі, річка повна, ось-ось вийде з берегів, несе на собі безліч усякої всячини. Стерновий пильно вдивляється, аби не наштотхнутися на якусь колоду, плавучий острівець, не попасти у вир. Попереду, на горизонті раптом з'явилася темна хмара, на неї ніхто з подорожніх не звернув уваги, але гід і стерновий занепокоїлись. І даремно. Не минуло й півгодини, як хмара насунулась, затягла небо, пролилася спочатку дрібним, а потім густючим дощем. Злива, здавалося, суцільним потоком ринула на наше суденце, поверхня річки збурунилась, береги зникли. Стерновий розгубився. Очевидно, йому не часто доводилось бути в такій ситуації. Скаженіли хвилі, суденце, що вмить стало ніби іграшковим, застрибало на воді, через борти хлюпала вода, брезент, напнутий над головою, лопотів під поривами вітру. Згодом на суші стало зрозуміло, що все могло закінчитися досить трагічно — баркас міг перевернутись, налетіти на інше судно тощо. А глибина — 47—50 метрів. І — "Не надумайте опустити за борт руку — в річці піраньї, хижі риби, що вмить здеруть м'ясо до кісток". Гід застерігає від найменших необдуманих вчинків. Молодий, симпатичний, добрий. Родом він з південного заходу країни, звідки плити одинадцять годин за течією, бо проти — удвічі довше (так тут вимірюють відстань).

Гроза минула, погрімотіла десь над селву, знову виглянуло сонце. Баркас незабаром повернув ліворуч, пішов поперек течії, до самотньої оселі на березі. З радістю покидаємо його, земляними сходами піднімаємось до, по-нашому сказати б, обійстя. Пара коненят пасуться на лужку, десь порохкують свині, кури гребуться на смітнику. Все таке знайоме. Тільки селва, що оточила дворик, взяла його в тісні обійми, та недавня грозова пригода нагадують про інший світ.

Уторована стежина, вимощена подекуди дошками і кукурудзинням, веде до селища, де ми пробуємо кілька днів. Ось і воно, Пальмеро (назване так, бо лежить серед розкішних пальм). Кілька довжелезних, майстерно критих пальмовим листям жител на півтора-двометрових палях, їдальня, бар. Відчайдушним галасом зустрічають нас папуги, їх тут ціла зграя, старших і молодих. Раді гостям! "Кока-кола!.. Кока-кола!.." — верещать на всю округу. Так їх навчили.

Мешкання досить скромне: дерев'яний тапчан під москітною сіткою, табуретка,

миска для вмивання і глечик води, каганець. Усе. Комфорт умовний, серед лісу, в сельві — простягни лишень руку і доторкнешся до розкішної, метрів на двадцять заввишки пальми, чи крислатого фікусового дерева, чи майо — чимось схожої на нашу березу... Кущі ібікуса, що саме цвіте великими червоними й білими квітами, на клумбах чорнобривці, "тещин язык" (у нас його вирощують у вазонах) і якісь незнайомі рослини, їх висіяли, посадили і, мабуть, забули про них, бо й справді: навіщо штучні, коли всюди, куди не кинеш оком, безліч яскравих, небачених, неповторних диких квіток.

Перша ніч, перші враження. Вони, як відомо, найгостріші. Мені й досі в пам'яті гомонить сельва. Цокотить, сюрчить, пищить, скрегоче, хихоче, верещить, тріщить, виляскує, дзижчить... І все це зливається, поєднується, сходиться в одне багатоголосся, одну симфонію, що нею живе, надто нічної пори, тропічний ліс. Стоїш мов зачарований, заморожений, ніби тонеш у тому гомоні, плинеш разом з ним на невидимих крилах у невідоме. Навіть дощ, що припустився на ніч, не в змозі зупинити чи заглушити голосів, їх, здається, мільйони. Чіткі, виразні, неповторні. Чому їх не записують, не увічнюють, не демонструють перед аудиторіями? Адже мине час, електрична пилка ввірветься в це зелене царство (це вже не за горами) і... Та не будемо провіщати, все в руках людини, колись же вона задумається, схаменеться, сумний досвід Месопотамії, що з волі людей втратила свій рослинний покрив і перетворилася в пустелю, змусить по-іншому, тверезо глянути на свої діла й помисли. Зрештою, незалежно ні від чого, ні від яких станів і прогнозів, маємо вчитися розуміти природу, дружити з нею (а не боротися!), бо тільки тоді зможемо забезпечити подальше існування — своє власне і наступних поколінь.

Ранок тихий, спокійний. З дерев, неначе сльози, спадає роса. З гілки на гілку галасливо перепурхує дзьобастий птах, немов радіє бездощів'ю і сонцю. Це — тукан. Він уже майже свійський, може сісти вам на плече, на голову або на стіл і покуштувати вашої страви. Свиноподібний тапір походжає серед жител, вишукує поживу. Якась схожа на кроля (тільки шерсть — мов у нутрії) звірина підлізла, понюхала черевики, холоші, зіп'ялася на ногу, знову принюхалась і неспіхом подибала далі. Вирує після зливи річечка, притока Амазонки, на березі якої стоїть табір. Вода брудна, червоняста, густа.

Сьогодні екскурсія на острів Янамоно, що за кілька кілометрів од Пальмери. Знову пливемо річкою (вона ще більше піднялася в берегах), виходимо і... знову дощ. Правда, дрібний, але небо захмарене, просвітку не видно. Сельвою, понад берегом, іти кілометрів зо три, це визначений, вивчений, узвичаєний маршрут. Стежка розмокла ще від учорашнього дощу, під ногами чвакотить, зверху прибризкує. Зрештою, дорога як дорога, в ній по-всякому буває, тож треба терпіти. Тим паче, що це ж сельва, Амазонія, екзотика.

— Вам ще пощастило, — каже Арістігос, — бо в спеку тут нічим дихати, багато не походили б.

Село Сапоплайя тягнеться понад річкою. Хатини на високих, метрів по два й

більше, палях. Поміст, на якому розташовані, сказати б, домашні служби, рухомий, тобто річкова вода може піднімати його на будь-яку висоту, буває, аж до стріхи. Щось на зразок груби, і в ній просто на вугіллі, на прутиках, смажена риба. Мішки з рисом, бобами, в'ялене м'ясо на бантині... Нічого зайвого. Для відпочинку — гамак, розтягнутий тут же, або облаштована просто на помості постеля. Оце й усе. Хіба що знаряддя для риболовлі, полювання. Решта — внизу. Там господарство: свині, собаки, кури... Все зосереджено під помостом, живиться відходами зверху. Неповнодалік — плантації маніоку, ділянки рису, кукурудзи, бобів. Цього може й не бути — в лісі повно всілякого добра, досить тільки спуститися донизу, відійти десяток метрів. Хлібне дерево, банани, щось подібне до наших яблунь, какао... Дика бавовна...

Люди на диво приязні. Почувають себе незручно під поглядом іноземців, проте усміхаються.

— Буенос діес! Добрий день!

Добрий то добрий, але менше б дощу.

В родині одного з селян близько двадцяти чоловік. Десятка півтора дітей! Босі, в сяких-таких сорочках, штанцях чи й просто прикриті пов'язками з трави. Чоловіки охоче закурюють, смакують сигаретами, прицмокують.

— Як у вас з освітою, медициною? — питаємо.

З медичним обслуговуванням, пояснює гід, просто: раз на місяць поселення відвідує санітарний лікар, коли виявляє якесь небезпечне захворювання, наприклад, малярію, селище оточують солдати, нікого нікуди не випускають, лікують, аж поки вогнище хвороби не згасне. Стаціонарних лікарень мало, вони далеко, практично потрапити з сільви туди неможливо. Операції? Гід мовчки розводить руками, потім каже, що середній вік тутешніх мешканців — 35—40 років. Сорок п'ять — це вже старожил...

Відкрита з усіх боків споруда на сваях на вигоні — школа. Круті сходи на поміст. Грубі лави, столи, класна дошка, шафа для наочного приладдя... По боках географічні карти, анатомічна схема будови людського організму, діаграми, мальована абетка... Цікаво, з чого ж починають діти вчити ази науки. Матре, падре — мати, батько... Кінь, курка, манго... Як і скрізь. Найдорожче, найближче, без кого й без чого нема життя.

Зараз учнів нема, заняття скінчилися. Хорхе-Альберто Флорес-Морі, вчитель, який живе тут же, в будиночку поряд, розповідає нам, що конституцією країни передбачено загальне обов'язкове навчання. Неповно-середнє. По сім годин щодня. Система оцінок п'ятнадцятибальна. До семи балів — за усні відповіді, далі — за письмові роботи. Двічі на тиждень приходять навчатися грамоти дорослі... Підручників мало, один на вісімдесять школярів. Самому доводиться працювати і з малюками, першокласниками, і з дорослими. Незручно. Тим паче в одному класі...

Чи були випадки, щоб хтось із випускників пішов учитися далі? Ні, не було. Куди влаштовуються після школи? Мало хто залишається в сільві, всі прагнуть до міста і, певне, опиняються серед таких, як ото в Лімі, сотень, тисяч шукачів кращої долі...

Навіть недоречним було б тут порівняння з нами, нашою школою, долею наших

юнаків і дівчат. Тому облишимо цю тему.

Дош ніби трохи вшух, можна бігти до баркаса, що тим часом підійшов річкою сюди, до місця розмови. Прощаємося, дарую вчителеві на згадку чудово видані "Веселкою" українські народні казки. Хорхе ніяковіє, дякує, каже, що нічого не знає, не чув про Україну. Удвох з дружиною вони проводжають нас, довго стоять на березі, аж поки баркас не зникає за поворотом.

А в Пальмері нові гості! Поки ми ходили-плавали, сюди прибули групи югославів і мексиканців. "Віва Мехіко!" — "Віва Руссіє!" — "Віва Югословенія!.." Чужина здружує. Якби зустрілися ми десь в іншому місці, чи була б така радість і задушевність?.. "Як добралися?" — "Як тут? Кажуть, ягуари, анаконди..." Частування сигаретами, сміх, дружнє поплескування по плечу — жест, зрозумілий на всіх континентах.

Після вечері всі подалися до бару. Звідти вже чути бринькання гітари, звуки шумових інструментів.

Бар у Пальмеро — своєрідний музей. На стінах, стелі розвішано всілякі народні вироби — від, приміром, невеликої, майстерно сплетеної риболовної снасті до хатніх речей, музичних інструментів. Безліч виробів з дерева, шкіри. Все це можна купити.

Сідаємо за столиками на лавах попід стінами, хто п'є коку, хто віскі... Троє музикантів сидять на чільному місці, на невеличкому підвищенні, один — у центрі — з гітарою. Без оголошення, особливого якогось вступу, непомітно, природно — ніби з наших же розмов — виникає музика. Спочатку несмілива, якась уривчаста, вона стає дедалі чіткішою, ритмічнішою. Поступово поринаєш у світ звуків, незнайомих, однак любих слухові. Розмови глухнуть, увага зосереджується, — помешкання виповнюється спокійною, приємною мелодією.

Смаглявий, високочолоий юнак з гітарою звичним порухом руки прикриває струни, на мить западає тиша, чути, як багатоголосе гомонить сельва, затим хлопець гордо підводить голову, оливковими очима дивиться в простір, і з уст його, слідом за гітарою, не зривається, ні — лине спів. Трохи сумний, задушевний, проникливий.

Я від землі,
я від природи,
я від сонця,
я від води, —
я такий, як є.
Душа моя чиста
і відкрита для всіх.

Здалося, що навіть без перекладу я збагнув слова пісні. Зрозумів, не знаючи мови, якимсь... надцятим чуттям — так сердечне, просто, щиро співав юнак. І подумалося, що світ таки справді облаштований для взаєморозуміння, єднання людей, навіть розділених материками і океанами; що почуття, коли вони чесні, передаються, вселяються в душі інших і викликають взаємність; що люди різні, але ніхто не повинен бути байдужим до іншого. Мені щеміло хлопцевим щемом, боліло його болем, було смутно від його смутку.

Мелодія змінювала мелодію, це було свято душі, духовності, отого великого чи величного, що становить наше єство, наш зміст і нашу сутність... Син бідного селянина, Басіліо Сабаріхо давно виявив свій талант, усі сподівалися, що хлопець поїде до великого міста, стане співаком. І він справді поїхав, але ніде його не прийняли, не оцінили, бо він бідний, бо там потрібні гроші. І Басіліо повернувся. Вдень працює в господарстві туристичного селища, а ввечері, як бачите... Оркестр неофіційний... Нікого він не цікавить. Туристи, однак, слухають, Басіліо їм подобається.

Я в тебе закохався,

Коли сходило сонце.

Я хочу всім про це розповісти...

Лунає "Гуантанемера", знаменита "Гуантанемера", що обійшла світ, що захоплює ліричністю, ритмікою — музики, співу, душі.

А небо чисте й зоряне-зоряне!.. Давно не бачив я таких великих, яскравих зірок. Хіба що в дитинстві, тієї далекої неповторної пори, яка чомусь так часто згадується, так зримо постає то одним епізодом, то іншим. Бувало, виведемо коней на ніч пасти, і аж до світу дивимося на зірки, розмірковуємо — чи й там як у нас: поля, озерця, діброви, гаї?.. І зорі ніби розуміють нас, підморгують, тремтять, як і ми під ранок, а потім хилиються, хилиються і десь засинають... От тільки чомусь менше зірок на Амазонці. Вони й більші, помітніші, але менше їх. Може, тому що близько екватор, небо тут вище, малих зірок просто не видно.

Одного дня по обіді нам показали селву та її аборигенів. Відходимо кілька десятків кроків од житла й опиняємося в джунглях, серед гігантських кобао, гевей (каучукове дерево), майо, пальм, безлічі інших дерев, обкручених, переплечених товстезними ліанами. Здавалося, що стежку прорубано в якійсь суцільній зеленій масі, що цвіла, пахла всіма можливими запахами, дзюркотіла струмочками, кишіла птаством. Сказати б, райська місцина (коли б, звісно, знав, як воно у тім раю). Багатство барв, звуків, незвичайність, неповторність усього довколишнього.

— Плодоносний шар ґрунту тут неглибокий, тому — зверніть увагу — коріння дерев росте горизонтально.

Справді бо! В деяких гігантів коріння — що опори ліній електропередач. Суцільне кореневе плетиво. Важко розібратися, де чий корінь. Враження таке, ніби весь ліс, уся селва тримається на оцьому переплетінні, забери з-під нього ґрунт — вона все одно стоятиме.

Години за півтори, подолавши — кладками та стовбурами повалених дерев — з десяток річечок, виходимо на простору галявину. Селище виникло якось несподівано, раптово — над річкою, на пагорку. Хатини й тут на палях, бо під час розливу Амазонки вода сягає й сюди, кілометрів за три-чотири. Гурт дітвори вибігає назустріч. Напівголі, в коротеньких спідничках з пальмового волокна дівчатка (їх чомусь тут переважна більшість), в однієї на голові сидить маленька мавпочка. Окремо на лавах сидять жінки й чоловіки, теж у пальмовому вбранні, в усіх намисто, сережки, обличчя розмальовані. Тут же сувеніри — вироби із шкіри, кори, дерева, листя, коріння, черепи крокодилів,

мавпочок, — усе, що потрапляє до рук жителя сільви, може обернутися в прикрасу або якусь потрібну в господарстві, у побуті річ.

Виявляється, ми потрапили на своєрідний ярмарок, влаштований для туристів. Грошей на цьому імпровізованому ярмарку не вимагалось. Індіанці більше вірять товарному обміну. В хід пішло що в кого було: мило, гребінці, плавки, майки, сигарети, сірники, кольорові листівки. Річ, що десь у цивілізованому місці могла коштувати долари, десяток доларів, ішла за пачку сигарет, які тут же розкурювалися ласими до цього чоловіками й жінками.

Діти, як і належить дітям, сновигали поміж дорослими, так само щось міняли, просили... Шкода було на них дивитися — худенькі, маленькі, вони благальне зазирали в очі, простягали рученята.

Хворобливо блискучі на жовтавому обличчі очі дивляться на тебе, губенята ворущаються: "Карамель..." Дитині так хочеться тих простеньких солодошів!

Базарчик, торг чомусь здалися символічними. Прикметними в значно ширшому плані. Чи ж не так, за безцінь чи за півціни, ідуть багатства цієї землі, цього дивовижного краю!

...Кінець минулого віку. До настання нового, двадцятого, зовсім недалеко. Бурхливий розвиток техніки змушував підприємців вишукувати не тільки сировину для своїх підприємств, а й місця, де вона дешева і доступна. 1880 року з'явилася гумова автомобільна шина. Для виробництва її потрібна природна гума. Виявилося, що найкращий її продуцент — "кау-чук", в перекладі з індіанської — "дерево, яке ллє сльози" — серінга, або гевея. Високе дерево з зонтичною короною, майже без гілок. Листям і корою воно схоже на наш ясен. Каучуконосні ростуть не тільки на Амазонці, але тут вони особливо багаті соком високої концентрації (під час екскурсії хтось цюкнув ножом по кореню гевеї — одразу ж бризнула біла густа рідина). Відкриття збурило капіталістичний світ. Англо-американські монополії одна поперед одної кинулися освоювати джунглі, черпати з них по суті дармове багатство. Праця збирачів каучуку неймовірно тяжка — задуха тропічного лісу, примітивні знаряддя, брак належного транспорту для багатьох робітників оберталися справжньою трагедією. Але в селян напівпустельного північного заходу Перу іншого вибору не було, їх вербували, тижнями везли до місця роботи, і люди за цей час опинялися в кабалі, їм, по суті, залишалося працювати й працювати, аби покрити витрачені на їхнє утримання кошти, їх могли продати — перепродати з ділянкою лісу іншому власникові, кинути до в'язниці, закатувати, вбити без суду і слідства. Нерідко серед цих заробітчан опинялись і наші західноукраїнські бідаки, які, втікаючи від панського гніту, кидали рідні землі і в пошуках кращої долі емігрували за океан.

Отоді й народилася в народі примовка: "Амазонія — рай для одиниць, зелене пекло — для мільйонів". Тисячі хворіли, калічилися, гинули, — одиниці одержували казкові бариші, споруджували вілли, палаци на березі світової ріки, де стільки простору, стільки повітря, стільки багатства. В Ікітосі, що саме тоді переживав період свого розквіту, з селища рибалок і лісорубів перетворюючись на європейське місто, і досі

стоїть на високому березі розкішний палац, збудований першорядними майстрами з дорогоцінних, завезених з Іспанії, Франції та Португалії, матеріалів. Либонь, і знаменитий Ейфель, про будинок якого згадувалося, опинився тут не випадком.

Та всьому настає кінець. Винахідливі ділки ще на самому початку кампанії викрали з Амазонії зерна гевеї, висіяли їх на плантаціях у Малайї та інших колоніях і невдовзі почали одержувати не менш цінну і значно дешевшу сировину на внутрішніх теренах. Лихоманка минула, проте спадок її залишився.

Назад, проти течії, суденце йшло поволі, небо прояснилося, ми стояли на палубі й милувалися краєвидами. Знову хатини на палях уздовж берега, юрби дітей, напівголі жінки, які полощуть ганчір'я... Океанський, поверхів на чотири, лісовоз, ущерть завантажений червонястою деревиною, просунув униз, до гирла. Не меншої тоннажності шведське судно з обладнанням для бурових важко повзе в верхів'я...

— Зараз у нас розвідано величезні запаси нафти, — певне, помітивши нашу зацікавленість "шведом", мовить гід. — Починається інтенсивне освоєння родовищ.

Кожному зрозуміло, що таке нафта в сучасному світі, в умовах шаленої гонки озброєнь і економічних спадів у капіталістичних країнах. Нафта — це важіль великої політики. І, звичайно ж, панамериканські трести та синдикати не хочуть втрачати нагоди позмагатися в нафтодобувній та гірничій промисловості. Вони всіляко улещують перуанський уряд, підприємців, щоб укласти вигідні контракти, якнайширше впровадити свою техніку і технологію і таким чином поставити ці провідні галузі у свою залежність, встановити над ними контроль. Задля цього йдуть на все: на підкупи впливових осіб, шантаж, компрометацію інших фірм та спеціалістів, найперше, звичайно, соціалістичних країн. Багатюща на природні багатства країна знову стає ареною боротьби за стратегічну сировину. Боротьби напруженої, впертої, нещадної. Це можна простежити хоча б на прикладі великого гідроенергетичного комплексу "Ольмос". Його розробила група фахівців Московського науково-дослідного інституту "Гідропроєкт", на чолі з членом-кореспондентом АН СРСР М.О.Малишевим. Проект передбачає перекидання значної кількості води через гірський кряж зі сходу на посушливе тихоокеанське узбережжя Перу, що дало б змогу зросити понад 100 тисяч гектарів напівпустельних земель. Для цього необхідно пробити 20-кілометровий тунель з двома перепадами, де працювали б дві потужні електростанції. Проект розроблено, схвалено, але уряд ніяк не наважиться почати його здійснення. І причина не тільки в бідності країни: транснаціональні компанії, насамперед проамериканської орієнтації, залякують перуанців "недосконалістю" радянських проєктів, "застарілістю" техніки, зрештою, горезвісною "радянською загрозою". На декого це впливає. Хоч споруджений з допомогою радянських спеціалістів рибопереробний комплекс у місті Пойта дістав високу оцінку як самого президента (під час офіційного відкриття), так і експлуатаційників. Комплекс на 60 процентів забезпечує потребу країни в рибопродуктах. Це визнають усі. Крім того, під час будівництва десятки перуанців здобули високу галузеву кваліфікацію, побували на стажуванні в СРСР.

Така дійсність. Такі факти. Головна тенденція сучасності — прагнення до миру,

взаєморозуміння, взаємовигідного економічного співробітництва з країнами соціалізму — все ширше, впевненіше прокладає собі дорогу на різних континентах. Ділові стосунки з СРСР та іншими членами РЕВ дають латиноамериканцям можливість розвивати своє народне господарство, виходячи з національних інтересів, а не бути сировинним додатком імперіалістичних монополій, роблять їх рівноправними учасниками міжнародного економічного обміну.

Настав час прощатися з Перу. Комфортабельний "Дуглас", легко відірвавшись од бетонованої злітної смуги, взяв курс на Буенос-Айрес, Аргентину. Знову потягнулися голі гірські кряжі, зелені долини між ними, річки, річечки, праворуч по курсу — Великий, або Тихий океан. Це вже була земля Чілі, багатостраждальної, трагічної і нескоримої Чілі. Хотілося звідси, зверху, побачити хоч місце, де на березі океанської затоки стоїть білий будиночок Пабло Неруди — поета, мислителя, громадянина. Людини, чю честь, чие ім'я фашисти марно намагалися розтоптати.

Спалені книги, зруйнована оселя співця неначе промовляють голосом поета. "Нехай прокинеться лісоруб!" — до отих перуанських, амазонських бідаків слово поета. І віриться: вони прокинуться — лісоруб, шахтар, хлібороб, рудокоп. Вони вже прокинулись! У Чілі, Нікарагуа, Сальвадорі... Прокинулись і рвуть ланцюги.

В аеропорту Сантьяго нас не випустили. Літак дозаправляли з пасажирами на борту, що, здається, суперечить елементарним правилам безпеки.

...У перекладі Буенос-Айрес означає "добре повітря". Тут, на східному узбережжі Атлантики, воно таки справді добре. Починалося літо, дерева стояли в пишній зелені. Буяли декоративні кущі, клумби, квітники. Безліч цвіту! А мені запам'ятався соняшник. В одному з передміських двориків. Вистромився з-за огорожі, повернувся голівкою до сонця і вслухався в гомінке життя передмістя, дороги. Так і кортіло підійти, сказати: "Здоровий був, козаче. Як тобі тут, на чужині?" Було ж таке, що Коцюбинський колись на Капрі вітався до мальв...

В дорозі нас застерігають: "У місті напружене становище, не дивуйтеся, якщо вас зупинять і зажадають документи. Військова хунта другий день наполягає на зреченні президента від влади, той упирається. Сьогодні повинно вирішитися..." Це вже не перший президент за минулий рік. У країні арештовано близько ста прогресивних діячів. Серед них Альфредо Варела — видатний письменник, громадський діяч, лауреат міжнародної Ленінської премії "За зміцнення миру між народами". Його роман "Темна ріка" і створений на цій основі фільм "Течуть каламутні води" розповідають про страждання життя заробітчан. Пригадується епізод: тікаючи від злигоднів, люди вночі нелегально перепливають. — річку, аби емігрувати, знайти десь заробіток, а їх у світлі прожекторів розстрілює прикордонна варта. Жахлива картина!

Так і не вдалося побачитися з Альфредо, нашим другом. За кілька днів, коли становище стабілізувалось, його випустили з в'язниці, але про зустріч не могло бути й мови.

Контрасти. Які ж бо різкі! Неволья на тлі чудової природи. Райське повітря землі й задуха, бруд тюремного каземату. "Коли, кому й де було без мук даровано свободу?"

Сказано давно, а звучить актуально. Доля борців, доля співців однакова за всіх часів.

Готель "Президент" у центрі міста, на проспекті імені 9 Липня (День незалежності Аргентини). Будинки звичайні, стандартизовані, а от проспект рідкісний. Нібито єдиний такий у світі. Понад сто метрів завширшки! Коли його прокладали, знесли два квартали будинків. Прямий, просторий, він перетинає все місто. — Двосторонню проїжджу частину розділяють дерева, клумби, газони, доріжки для пішоходів. Під проспектом — підземні стоянки, гаражі, інші комунальні служби. Жителі міста пишаються цією магістраллю, запрошують прогулятися нею. Надто ввечері, коли вулиця сяє вогнями реклам, вітрин, вікон, коли зменшується потік машин.

У місті 48 театрів, 130 кінотеатрів, Центр культурного життя столиці — театр "Колон" ("Колумб"), який пам'ятає Шаляпіна, Майю Плісецьку, Чабукіані, ставив "Міщан", "Холстоміра", "Хованщину", приймав на своїй гостинній сцені грузинський дитячий ансамбль "Гяурі". Велична споруда. В Буенос-Айресі взагалі багато красивих споруд, парків, пам'ятників. Місто вдало сплановане, зелене, чисте, з добре організованим транспортом, обслуговуванням. Сотні крамниць і крамничок, ресторанів, кафе, барів готові обслужити, вдовольнити твоє бажання.

Товарів багато, їх уміло рекламують, — купуй, будь ласка, на вибір. Аби гроші.

Аби гроші. Проблема заробітку — головна, першочергова для аргентинців. Маєш роботу — живеш, а ні... Ось живий приклад. Невеличка фабрика, власне, її можна було б назвати майстернею, яка належала Домінго Вердхелету, одному з емігрантів, вихідцеві з Буковини, випускала електромоторчики для холодильників, збанкрутувала. Фірма, на яку фабрика працювала, уклала контракт з японською фірмою і почала одержувати від неї все обладнання для холодильників. Понад двісті робітників, котрі працювали на невеличкому підприємстві, опинилися без роботи.

— Будемо викручуватися, — казав мені господар, — не вперше.

"Викручуватися" — тобто спішно шукати іншого замовника, щоб без особливого переобладнання (бо це дорого, надто дорого) налагодити роботу. А спробуй налагодь, коли в країні повно безробітних (в Буенос-Айресі, наприклад, не мають роботи понад 400 тисяч будівельників), коли потужності заводів і фабрик використовуються лише на сорок процентів. Нелегко "викручуватись" Домінго Вердхелету.

Ми познайомилися в Буенос-Айресі, в Товаристві культурних зв'язків з СРСР. Домінго зрадив "землякові" й після вечора запросив мене до їхнього робітничого клубу.

— У нас сьогодні виступатиме художня самодіяльність, — сказав, певне, щоб більше мене зацікавити.

Довго їхали його бувалим у бувальцях автомобілем, кружляли бічними вулицями, аж поки, десь за годину, опинилися майже на околиці величезного міста, в тихому завулку, серед одно-двоповерхових будинків. Невеликий дворик, складського типу приміщення, повно людей. Старші, молодь, діти. Старші за столами, за чашкою кави чи склянкою чаю, пепсі, віскі... (Було саме різдво). На сцені молодь завзято витанцьовувала "Козачка". Гули дерев'яні підмостки, клубами здіймалася пилюка, голосно грав програвач. Хто дивився, захоплювався, хто розмовляв — просто, вільно,

по-сімейному. Домінго відрекомендував гостя з України, це зацікавило, хтось попросив розказати "як там, на рідній землі".

Їм дуже хотілося показати своє мистецтво. Я вже чув про тутешній хор, познайомився з його керівником, Григорієм Гаврилюком, волинянином з Ровенщини, неодноразовим гостем товариства "Україна", що в Києві. За його непримітним знаком співаки — вони, виявляється, сиділи тут, за столами, згуртувалися, стали так, як би стояли в хорі, на сцені...

Мабуть, жоден концерт не викликав у мене такого хвилювання, як цей. То було наче диво: Аргентина, Буенос-Айрес... Далека чужа сторона і рідні, близькі люди. Могутнє дихання Ла-Плати, що ось сягне океану, і — пісня, українська пісня на березі Атлантики, під Південним Хрестом... І співали її українці, білоруси, латиші, яких об'єднала доля. І співав її іспанець Хуан, який не розуміє по-українськи ні слова, а пісню от зрозумів, збагнув, осягнув. Є одна пісня, пісня світу, як назвав її Пабло Неруда, пісня трударів. Вона складається різномовно, але звучить однаково.

— Передайте в Радянському Союзі, що ми теж за мир. Були й зостаємося з вами.

Скільки сліз, розпачу й надій за цими словами! Уже, гадалося, кінець, Західна Україна стала радянською, можна додому, до отчого краю. А воно — війна, Україна в огні, Росія в огні, Білорусія і Прибалтика... На допомогу, брати! Грішми, одягом, добрим словом. Чим хто може, як може. Рідні ж там, свої.

— Ая, то була справді патріотична акція, — каже Домінго. Він трохи забувся буковинської своєї говірки і тепер намагається згадати чи то слово, чи якийсь вигук. — Якби нас, — він має на увазі українські товариства, — не заборонили, можна було б зробити більше.

— І моє ремесло стало в пригоді, — розповідає його товариш Євген Бойко, кравець. — Шив що міг. Який крам потрапляв до рук, з того й шив. Сорочки, штани, піджаки. Всіх розмірів. Комуś знадобилося, хтось зносив.

Я багато чув про цих людей на дорогій для мене Волині, Поліссі, в Галичині, на Буковині! Про їхню недолю, поневіряння за океаном... І ось вони і їхні діти, онуки — поруч. Низький уклін вам, чесні трударі! Це ваші руки роками розчищали тут ліси, орали перелogi, сіяли жито, пшеницю. Пшеницю, що нею славиться нині, пишається Аргентина. Честь вам і хвала! Що не забули рідного слова, рідної пісні, материнського візерунку на рушникові, звичаїв народних. Не забули землі батьків своїх... І що в чорні дні воєнного лихоліття подали їй руку допомоги. І за Шевченка та Пушкіна, за Лесю Українку та Франка, чиї імена живуть у ваших добрих серцях. Спасибі!

Тихо стало. Діти сиділи на колінах у батьків... Що думалося літнім людям тої хвилини?! Тим, котрі ще пам'ятають страшну дорогу за океан ("...заки море перелечу, крилоньки зітру..."), і тим, хто тільки чув про країну Дніпра, Бугу й Дністра, але ніколи не бачив, не чув її солов'їного співу, зозулиного кування, не бачив її росяних ранків... Що їм думалось?..

Потім їздили нічним Буенос-Айресом, дивилися на вогні широчезної тут, у гирлі, Ла-Плати, милувалися Південним Хрестом, що мерехтів над нами й нагадував про

далекі краї, земні й неземні, і про людей, цих дивних істот, що не змогли запримітити в ньому чогось іншого, а тільки хрест, знамення початку й кінця нетривалого свого на цьому світі буття.

Аргентина. Яка милозвучність голосів! Яка просторінь! Запахущі евкаліптові гаї, неозора пампа, де круглий рік вигулює на природних випасах худоба, річки й озерця... І прибій океанської хвилі, і дужий порив солонуватого вітру при березі. І знамените танго...

— На наше зібрання можуть ввірватися, розігнати, когось арештувати, — розповідають активісти Товариства дружиби.

— А скільки разів нашу невеличку друкарню громили! — зітхає Домінго...

Зате тут можна вільно купити спогади вцілілих від справедливої кари есесівців (їх чимало на цій землі), біографію і зображення фюрера, навіть залізні хрести, каски, фляги, ремені з масивною металевою пряжкою. ("Gott mit uns!"), що їх на всякий випадок прихопили, тікаючи із свого лігва, фашистські недобитки. Любо їм вдалині від освенцимів, дахау, бухенвальдів милуватися отим головорізьким знаряддям. Любо й безкарно.

— Як там Сталінград?— цікавився один з торговців антикваріатом. І гнилозубо вишкірився на мовчазливе моє обурення. Мовляв, бач, я ще живий і товар мій в ходу.

Камініто — коротенька вуличка в районі порту. Низенькі цегляні будиночки, мініатюрні балкончики, з яких просто на людей звисають старі килимки, кілька вуличних художників... Можливо, це десь тут народилося колись запальне танго, танець знедолених — "сумна думка, яку танцюють". Можливо, саме тут, у порту, де нині догнивають старі, негодящі вже судна, зійшов колись на берег гаучо, хлопець-бродяга, зустрів такої ж долі сеньйориту і вдвох вони вперше протанцювали свій смуток, свою журбу, сумну свою долю. А що таких, як вони, було багато, — танець припав до душі, його підхопили й понесли по світу. Танго танцюють всюди: у нічних ресторанах і кафе, на естраді, під час гулянь.

Танго, що стукає в груди народу...

Танго, що його танцювали на вулиці мої тітки,

Робітниці тютюнової фабрики,

З хлопцями, що повертались із взуттєвої фабрики..

Справжнє танго!

Ці слова написав видатний аргентинський поет Рауль Гонсалес Туньйон. Туньйон, який на початку п'ятдесятих побував на Україні, захоплювався українськими танцями й піснями, поезією Шевченка, написав "Пісню про червоний галстук піонерки", нарис про Київ.

Ель Параїсо — в перекладі означає рай. Райська місцина. Це кілометрів за сімдесят від столиці. Гарне асфальтове шосе, комфортабельний автобус легко несе нас повз містечка і невеличкі села (пuebліто), поля в різнотрав'ї, крамниці над дорогою, переважно господарські, з широким вибором товарів. На узбіччях сила-силенна будяків—розкішних, буйних. Один поворот, другий — і автобус мчить неширокою,

обсадженою гігантськими евкаліптами дорогою, схожою на алею, і приводить до старої, колоніального стилю (назва узаконена) садиби з двоповерховим будинком у центрі. Колись, розповідають, це був гарний маєток, про що, до речі, свідчить і садиба — простора, з басейном, фонтаном, клумбами й квітниками, а потім власник, розорившись, продав його. Не пощастило й наступному, бо близьке місто відтягнуло в нього робочу силу. Садиба довгенько стояла занедбана, тільки останніми роками її прибрали до рук спритні організатори різних розважальних заходів. Тут традиційно влаштовується кореро — кінно-спортивні змагання, в програму яких входить і приручення диких коней. Чимале поле — іподром, довге накриття, під яким стоять столи, лави, споруджено підвищення для естради; торгівля сувенірами, вином; катання на конях... Тут же, під відкритим небом, щось смажиться, вариться, печеться — пахощі на кілька верст! Обід, що вартий особливого слова, та зараз я не казатиму його, бо... просто перед нами, за кілька метрів, на отих підмостках, з'являється пара — він і вона, — звучить гітара і звихрює танго. Здається, двоє ось-ось зіллються, перетворяться в одно — настільки синхронні, чіткі, природні їхні рухи, міміка, жести. Працюють ноги, руки, голова, груди, — все тіло, до найменшої своєї частинки. Працюють то віртуозно плавно, м'яко, то враз поривчасто, рвійно, розвихрено. Світ пристрастей, надій, поривань. Важко передати, висловити, бо це треба бачити, чути, відчувати. Так можуть захопити хіба що "Гопак" у прекрасній інтерпретації Павла Вірського або, приміром, запальні кавказькі танці.

А на полі, просто під палаючим сонцем, уже почалися кінні змагання. Між іншим, далеко не кращі від наших — донських, кубанських чи й казахських. В Алма-Аті я одного разу бачив змагання куди багатші на трюки. От хіба що приручення диких коней вражає, це справді нове. Коня виводять на середину поля, куцо припинають до стовпа, зав'язують очі й починають споряджати. Це чимось нагадало мені, як у нас молоду збирали до вінця. Я, звісно, зовсім не хочу образити чарівну стать. Але так же гарно кладуть на того коника сідло, так ретельно підганяють та припасовують, таку надівають оброть, що мимоволі напрошується це порівняння... Коняка стоїть покірна, здається, з усім згодна, навіть з утратою недавньої волі. Аж шкода її. Та воно так тільки здається! Ось спритно скочив на коня вершник, ось зірвано з очей шори, і... Отут уже від порівняння відходжу, тут, звичайно, нічого схожого нема. Кінь зривається, мов оглашений; ані сліду від його недавньої покірливості, він гарцює, присідає, стає дибки, крутить головою, крупом, б'є хвостом. Буває, під час такої церемонії і гинуть, нинішні змагання, виявляється, й присвячені пам'яті наїзника, що торік знеобачки попав під копита розлюченого дикуна... Приборкання триває недовго, кілька хвилин. Жокей або втримується, і тоді йому влаштовують овацію, або ж, побачивши, що йому непереливки, товариші підхоплюють його під руки, а кінь, здобувши волю, несамовито мчить до табуна. Сміх, вигуки... В такому разі краще, звісно, виграти, перемогти, бо хоч серед наїзників поразка і вважається явищем нормальним, однак публіці аби поглузувати...

Одного вечора в клубі Товариства культурних зв'язків з СРСР ми говорили про літературу. Радянську й латиноамериканську, аргентинську. Це не був диспут чи

заздалегідь спланований офіціоз, — звичайна товариська бесіда. Поштовхом до розмови було чиєсь повідомлення про поганий стан здоров'я Варели після арешту. Намагалися додзвонитися до нього на квартиру — ніхто не відповідав.

— Це триватиме з місяць, — кинув Хорхе, товариш Хорхе, секретар Товариства, давній друг Альфредо. — Кілька тижнів, поки відійде.

— А що?..

— Не перший випадок, — попередив моє запитання Хорхе. І додав: — Вам, напевне, дивно, а для нас це звичайне. Коли знімали фільм "Течуть каламутні води", Альфредо так само сидів у в'язниці. Потім ще...

— "Краще бути арештантом, ніж закріпаченим вільно", — процитував Олександр Ліщинський, водій таксі й організатор україно-білорусько-латиського видання "Рідного краю", газети прогресивної еміграції.

— Чиї це слова?

— Армандо Техада Гомеса, нашого поета і прозаїка.

— Армандо має зайти, — сказав Хорхе. — Він, як і Альфредо, активіст нашого Товариства.

Я сказав, що читав його вірші в "Иностранной литературе", що це хороші вірші, перейняті уболінням за долю народу, в них багато ліризму, іронії та гніву, і саме цим вони близькі поезії Шевченка, Маяковського, Блока....

— І ще, знаєте, — додав Хорхе, — є у вас на Україні чудовий поет... Пабло Тичина. Вони чимось схожі...

Свого часу товариш Хорхе побував у Радянському Союзі, на Україні, познайомився з рядом наших митців і тепер принагідно згадував то Гончара, то Стельмаха, то ще когось, з ким довелося працювати на різних форумах борців за мир.

Говорили, звісно, і про латино-американську літературу, її найвідоміших представників, про те, що твори, наприклад, Маркеса чи Карпент'єра в нашій країні дуже популярні.

— У вас прекрасний читач, — сказав Хорхе. — Я пересвідчився. В книжкових магазинах, у бібліотеках черги. Цього нема ніде, повірте.

Коли зустрічаються люди різних країн, континентів, перше, що їх здружує, — культура. На допомогу приходять книги, співаки, актори, спортсмени. Мистецтво єднає народи. В цьому його давня заслуга і давнє покликання.

Гомес того разу так і не прийшов.

— Я постараюсь виправитись, — сміючись, сказав він за кілька днів, коли з ініціативи Товариства ми вибралися на прогулянку по Ріо де Ла-Платі.

День видався сонячний, попередня поїздка по місту, ознайомлення з його мальовничими місцями, куточками, пам'ятками налаштували на веселий лад, і ми співали традиційну "Катюшу", що вийшла аж сюди, на круті береги Атлантики, милувалися квітуванням дачних садочків та палісадників уздовж річки, її численними острівцями (як у нас під Києвом на Дніпрі), гарненькими котеджиками на відвойованих у великої води крихтих ділянках землі... А Армандо сміявся, йому було на диво

радісно. Невтримний, рвйний, з добрим голосом і ще кращим умінням володіти ним, віртуозний гітарист, він запалював веселістю, оптимізмом... Чомусь подумалося, що добре було б зустрітися з цим чоловіком десь у наших краях, серед наших людей, — скільки б він мав там прихильників, шанувальників, друзів!

Сказав йому про це. Армандо зразу ж відказав.

— Ні, спочатку до мене, на мою батьківщину, в Мендосу. Там, до речі, багато українців. Вирощують пшеницю і виноград. І пісень гарних співають. — Він говорив швидко, весь час зиркаючи на тлумача — мовляв, чи встигає, чи все передає гостеві.

Острів меншало. Ла-Плата розливалася неозоро, в туманній імлі тонули її береги. На рейді замаячили силуети військових кораблів — Армандо враз примовк, довго дивився в той бік, аж поки наш катер не розвернувся.

Місто Мар дель Плата. На двісті тисяч мешканців — три а то й більше мільйонів курортників, казино на 39 тисяч місць; індустрія туризму; багаті вілли...

Шпаркий вітер з Атлантики студить розпашіле скалля, дихає спекою, запахами бананових островів, далекої Африки. На проспекті Колон густо цвітуть липи, трохи вище — гігантські сосни... І квіти — нагідки, настурції... Я вже вкотре згадую їх, ці невибагливі квіточки, тому що вони нагадують мені дитинство, матір, яка так шанувала їх і стільки, бувало, насівала, що од них аж рябіло на вгороді, при хаті. Не сподівався зустріти їх у такій далечині й такій кількості та буйній красі.

Місто без театрів — їх заміняють злочні місця, казино, телебачення. Демонструється "Велика Вітчизняна війна", дубльована по-іспанськи і з титрами. На диво, без купюр. У чи не єдиному кінотеатрі йде наш фільм "Москва сльозам не вірить"... Взагалі тут засилля телефільмів пригодницьких — про боротьбу з індіанцями, тобто за освоєння цих земель. На кожному кроці смерть, вбивства, гвалтування... І героїзм завойовників. Вам можуть навіть показати (і не без гордості) місце, де колись мешкали аборигени. Ось лагуна дель Лоспадрес (лагуна батьків). Чимале озеро, лісочки, поля. Колишнього ні сліду, жодної згадки. Ресторан, стоянка авто, різні служби... Цивілізація довела свою перевагу.

Благословенна мить вертання додому! Голова аж пухне од вражень, розмов, згадок. Стільки нових знайомих, друзів, а ти ждеш не діждешся хвилини, коли літак відірветься од злітної смуги і через моря-океани, гірські кряжі й пустелі понесе тебе на дужих сталевих крилах до отчого дому. Колись, малим, навчений батьками, їхніми піснями, казками й легендами, ти, проводжаючи очима легкий гусячий клин в осінньому небі, задерши голову, кричав: "Гуси, гуси, гусенята, візьміть мене на крилята!.. " Куди рвався, прагнув, линув? Не знав, одначе поглядом вів гелготливу вервечку, і заздрих їй, і хотів з нею... Нині ж — додому, туди, де на споришевім подвір'ї твій невидимий слід. І слід батьків, дідів, прадідів. Що сиділи на призьбах, на колодках, творили оті дивовказки, зовсім не сподіваючись на їх ореальнення, на те, що ти, одержимий їхньою гадкою, візьмеш та й полетиш колись на край світу, і побачиш там, і зустрінеш там таких же людей, з точнісінько такими ж клопотами. Тільки ж, як повернешся, жаль тобі буде, жаль, що не побачиш уже батька-матері, не розкажеш їм тої справжньої

казки, не прокричиш услід гусям-гусенятam... Що на одну людську мрію стало в житті менше, бо вже тих крил-крилят народилося-наробилося стільки, що шумить од їхнього шуму, гуде од їхнього гулу, гримить од їхнього грому...

...Я люблю тебе,

Тільки тебе.

Чи здійсниться наше щастя —

Як ми його задумали?

Це співає Басілію, хлопець із амазонської сільви. Погляд його — вгору, до сонця, що пробивається крізь гущину тропіків, голос його сумовитий, але хочеться, хочеться вірити, що й ця одвічна людська мрія про задумане щастя здійсниться, збудеться, стане реальною, як здійснилося їх багато на цьому світі.

Ліма — Буенос-Айрес — Київ.